
Globalizacijski procesi i kriza klasičnih paradigmi

Duško Lozina, Split

UDK:241.1 : 316.4

Pregledni znanstveni rad

Sažetak

U tekstu autor analizira položaj kršćanina u uvjetima suvremenih svjetskih, napose političko-gospodarstvenih odnosa. Globalizacija i internetizacija donose novi izgled suvremenom svijetu, u kojem se kršćanin koji je oslonjen na tradicionalne vrednote uvijek ne osjeća "kod kuće". Pojava virtualnog svijeta Interneta dovodi kršćanina u brojne kušnje, no unatoč svemu kršćanstvo nije nužno negativno usmjereno prema svim tehnologijskim novotama koje sa sobom nosi globalni razvoj. U takvoj situaciji, koja je često ambivalentna, "tehnologijskoj diktaturi" kršćanin kao alternativu nudi ljubav, mir, pravdu, solidarnost, te u konačnici nadu i kršćanskog Boga.

1. Bitno obilježje suvremenog svijeta je dualizam između tradicijskog načina življenja, koji je u svojim varijacijama dugo opstao, praćen manjim ili većim tehnologijskim skokovima, i novoga postmodernoga stila života, koji nas skokovito, doslovce revolucionarno uvodi u jedan radikalno nov način egzistencije, u kojem se ruše tradicijski obrasci življenja i dotadašnja "slika svijeta". Drugim riječima, čini se da uzajamno koegzistiraju dva svijeta, onaj naravni, relativno usporen, i onaj drugi, koji oslanjanjem na sofisticirane tehnologije stubokom mijenja naše ustaljene navade i načine djelovanja. Čitava kršćanska civilizacija izgrađena je zapravo na tom uvjetno nazvanom tradicijskom kodu, unutar kojeg postoji jasna razlika između vremena i prostora, te gdje su izgrađene temeljne postavke države i društva, pravne i političke misli.

Aristotel u helensko doba pokazuje da je “čovjek politička životinja”, što će reći da je društveno, socijabilno biće koje je upućeno živjeti u zajednici. Platon još prije njega pokušava iznaći formulu sretne države – grada, polisa, izražavajući mišljenje da “nema sretne države dok na njezino čelo ne dođu filozofi, odnosno filozofi sami ne postanu vladari”. Povijesno iskustvo pokazalo je da ta formula uz časne iznimke nije bila previše vjerodostojna. Feudalna slika svijeta bila je, augustinovski rečeno, obilježena dominacijom kraljevstva Božjega, da bi renesansa i humanizam doveli do stvaranja apsolutne monarhije u kojoj sve više dolaze do izražaja makijavelističke crte politike (vladar mora biti sinteza vuka i lisice, dakle jak kao lav, a lukav kao lisica). Ideja Rechtstatta, dakle države koja ograničava samovolju vladara javit će se dosta kasnije, a u novije vrijeme unutar pravne znanosti sve više se rabi termin “vladavina prava” ili engl. “rule of the law”, što će reći da apstraktno pravno pravilo podjednako vrijedi za sve. Jednako tako, u međunarodnom pravu vrijedi pravilo supremacije nadnacionalnog prava nad nacionalnim pravima. Luhmannovski rečeno, unutar prava vrijedi načelo “legitimacije kroz proceduru”.

U našem pristupu svakako bismo se željeli osvrnuti na misao Niklasa Luhmanna kao nesumnjivo najvećeg imena teorije sustava 20. stoljeća uz Parsonsa i Mertona kao duhovne oce funkcionalizma unutar sociologije. Bez namjere da ulazimo u sve zamršene i slojevite Luhmannove misaone konstrukcije, nakana nam je pokazati da on u svom shvaćanju sustava evoluirao od razmišljanja po kojem je sustav cjelina sastavljena od elemenata prema gledanju za koje je središnji odnos između sustava i okoline, pa odatle prema teoriji samoreferencijalnih sustava, do tzv. autopoiesisa.

Samoreferencija je za Luhmanna “ono jedinstvo koje jedan element, jedan proces, jedan sustav ima za samog sebe” (*Der Begriff Selbstreferenz bezeichnet die Einheit, die ein Element, ein Prozeß, ein System für sich selbst ist*).¹

¹ Niklas Luhmann, *Soziale Systeme*, Suhrkamp – Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main, 1988., str. 58.

Luhmannov značajni daljnji uvid jest da su sustavi, poglavito društveni, iznimno kompleksni, te polazi od stava da je zadaća sustava smanjiti složenost okoline. U tom smislu Luhmann izrijeком preporučuje načine smanjivanja kompleksnosti sustava.² Za bolje i instruktivnije razlikovanje suvremenoga političkog trenutka čini nam se od posebne važnosti mišljenje njemačkoga socijalnog teoretika Ulricha Becka i njegovo upozorenje da se industrijska moderna raspala. Svršetkom hladnog rata čitav politički rječnik postaje demodiran; političko se mora iznova dizajnirati. Umjesto društva industrijske moderne javlja se društvo rizika u kojem se socijalni, politički, ekologijski i individualni rizici koje je izazvala dinamika inovacije sve više otimaju institucijama kontrole i osiguranja industrijskog društva.³

Refleksivna modernizacija zahtijeva napuštanje tradicionalnog okvira politike i njezinih ciljeva, a to su – suverenost nacionalne države, potpuna zaposlenost i sigurnost, vodeće stranke koje na tim ciljevima počivaju, te shvaćanje političkoga na osnovi koordinata lijevo-desno. Danas se nasuprot državi nalaze sve moguće skupine i manjine svih vrsta, koje imaju ne samo latentnu nego često i manifestnu moć, kao što su

² Kao načine na koje se može smanjiti složenost okoline Luhmann spominje sljedeće: 1. Objektivna situacija zamjenjuje se subjektivnom, tj. djelovanje sustava nije određeno zbiljom nego je usmjereno sistemskom predodžbom; 2. Okolina sustava daje se u određenoj mjeri pojednostaviti i imobilizirati tako da se institucionaliziraju određeni oblici obrade doživljaja; 3. Strategija diferenciranja okoline sastoji se u tome da sustav stvara za svaki uvijek različiti isječak okoline svagda naročitu granicu, na tim granicama stabilizira svagda naročite odnose i temelji svoju autonomiju i svoju sposobnost za indiferentnost spram promjena okoline, upravo na toj različitosti; 4. Unutarnje diferenciranje sustava stvaranjem podsustava znači poboljšanje sposobnosti prilagođavanja; 5. U mjeri neodređenosti strukture sustava, što je sustav može sebi priuštiti, a da ne izgubi svoj potencijal selekcije, sastoji se daljnja strategija sustava. Više o tome vidi u: Niklas Luhmann, *Teorija sustava. Svrhovitost i racionalnost*, Globus, Zagreb, 1981., str. 149-152.

³ Ulrich Beck, *Pronalazak političkoga. Prilog teoriji refleksivne modernizacije*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001., str. 41.

primjerice ekolozi, teroristi – nažalost primjeri New Yorka i Balija su drastični – a ozbiljni analitičari Rusije postkomunističkog doba više ne govore o “nomenklaturi”, nego doslovce o mafiji, potom utajivači poreza, marginalne skupine itd. Metafora o vladi kao poglavaru je po Becku posve zastarjela. Kao što vidimo, Beck na doista egzemplaran način govori o rasapu staroga društva i novoga shvaćanja fenomena politike i političkoga.

2. Nakon ovoga uvoda čini nam se posve logičnim upozoriti na još neke bitne oznake novoga društva i temeljne tendencije razvoja.

Čini se da je sliku tog novog svijeta plastično objasnio metodolog i filozof Paul Feyerabend u svojem glasovitom djelu “Protiv metode”. U tom djelu autor nasuprot uobičajenom metodologijskom načelu reda i poretka u znanosti zagovara ideju tzv. epistemologijskog anarhizma, koji po njegovu mišljenju može biti vrlo poticajan za ukupan razvoj znanosti. Kao moto tog metodologijskog stajališta naveden je slogan “sve je moguće”, što korespondira s Beckovim društvom rizika, ali sugerira svekoliku permisivnost, što je u suprotnosti s kršćanskom slikom svijeta i kršćanskom moralkom. Suvremeno društvo karakterizirano je velikim, prije svega tehnologijskim promjenama. Globalizacija i internetizacija pretvorile su svijet u mali džepni mobitel, tako da se i McLuhannova metafora o svijetu kao globalnom selu danas čini predimenzionirana. Na djelu je kako ga nazivlje jedan od lidera te nove “tehnologijske diktature” Bill Gates, vladavina “digitalnog nervnog sustava”. U takvom društvu poslovanje se odvija brzinom misli, tako da se naša tradicionalna slika o kategorijama vremena i prostora radikalno mijenja. I D. Rodin smatra da razdoblje u kojem živimo bez nekoć dominantne zaštite gramatičkoga i računskog razumijevanja prostora, vremena, uzroka, posljedice, svrhe i cilja nazivamo društvom rizika. Razaranje klasičnih kategorija prostora i vremena Rodin opisuje ovako: “To ekskluzivno pravo na mjesto i vrijeme boravka prestalo je s globalnom erom biti monopolom starosjedilaca, bili oni pojedinci ili države, jer su prazno numeričko vrijeme i univerzalizirani teritorij ugrozili

povijesno i lokalno obilježeno boravište. Novcem ili dapače informacijom moguće je kupiti i legalno zaposjesti svako mjesto na zemlji, bez obzira na tradicionalnu svezu stanovitog tipa čovjeka i stanovite kvalitete zemlje.”⁴ Rodin spada u one autore koji smatraju da građanska nacionalna država postaje nesposobna upravljati resursima, informacijama, tradicijom, jer sve je pristupačno svima, tada je otvoreno pitanje tko raspolaže tim resursima na državnom prostoru. Isti autor drži da odgovor na to pitanje nije dostatan označen – on fungira kao neoznačeno mjesto.

Mannuel Castells, kojega mnogi zbog njegova utjecaja na suvremena sociologijska zbivanja nazivaju modernim Weberom, u svojim novim i vrlo utjecajnim radovima rabi sintagmu “umreženo društvo” kao temeljnu oznaku društva u kojem živimo. Po njegovu mišljenju glavna polarizacija tog društva je ona između skupine i jastva, zapravo problem identiteta suvremenog pojedinca. Internet i s njim povezana informatička revolucija stvaraju “virtualne zajednice i umreženo društvo”. To je društvo koje predstavlja mrežu međusobnih sveza koje pružaju druženje, potporu informacije, osjećaj pripadnosti i društveni identitet.⁵

Kakve su psihološke posljedice uvođenja novih tehnologija na ljude?

Dok većina autora drži da umrežen u čitav svijet čovjek ostaje sam i otuđen u jednom depersonaliziranom svijetu, postoji i skupina teoretika (doduše bitno manja), koja drži da Internet potiče uključivanje zajednice u lokalne akcije kao i odnose na daljinu. Informacijska tehnologija po tim autorima poboljšava lokalnu komunikaciju, sveze sa susjedima i doprinosi učvršćivanju i stvaranju zajedništva na lokalnoj razini. Za takvu vrstu zajedništva unutar informacijske teorije spominje se izraz “glokalizacija”.

⁴ Davor Rodin, *Globalizam: nastavak moderne ili nova paradigma. Putovi politologije*, Barbat, Zagreb, 2001., str. 335-336.

⁵ Mannuel Castells, *The Internet Galaxy, Reflections on the Internet Business and Society*, Oxford, Oxford University Press, 2001., str. 127.

I dok nas vodeći teoretici klasičnog liberalizma poput Fukuyame i Bobbija uvjeravaju u konačnu pobjedu liberalnoga političkog svjetonazora, virtualni svijet je naoko dezideologiziran, premda je vrlo jasno uključen u konačni cilj, a to je stvaranje profita.

Psihološki gledano, suvremeni čovjek živi tzv. "narcističku kulturu" i "doba ravnodušnosti", on je naprosto čovjek-stroj. Etički relativizam i liberalna doktrina otkrili su prostor "diktaturi" laboratorijskog uma koji je sve teže nadzirati. Internet stvara i novi tip demokracije, tzv. "digitalnu demokraciju". Neprestano širenje digitalnih informacijskih tehnologija mijenja i način na koji se nama vlada i institucije te vlasti.⁶ Centralizacija informacija koju omogućuju kompjutori otvara pitanja sigurnosti, privatnosti, suverenosti, odgovornosti i mnogih drugih političkih tema koje uključuju podatke što stoje na raspolaganju javnosti. U Europi je trenutačno 31 grad uključen u proces teledemokracije, a raspon njihova stanovništva seže od 22.650 do 1.600.000.⁷ Neki teoretici kultura Interneta upozoravaju i na daljnje pretežno negativne posljedice uvođenja i širenja informacijskih tehnologija. Priključujući se na Mrežu, tijelo pojedinca postaje imobilizirano, a svakodnevna svijest isključena. Stvara se tzv. Virtualna zbilja u kojoj se mlađa generacija "oslobađa" bijegom iz hijerarhijskog svijeta, u kojem nema mjesta za njih, u elektroničke igre fantazije. Jezik kiberprostora je engleski, a kiberprostorsvrijeme je po sebi zapadnjački i specifično američki proizvod. Klasično znanje zamjenjuje informacija pohranjena u rastućim bankama podataka. Autori zaključuju "da odmasovljivanje i atrofija političkog poretka, difuzija masovnih moći stvaranja i naš gubitak kontakta sa zbiljskim svijetom

⁶ Edwin R. Black, *Digitalna demokracija i politika na mikročipu*, str. 8. u knjizi: Cynthia J. Alexander – Leslie A. Pal, *Digitalna demokracija*, Pan Liber, Osijek-Zagreb-Split, 2001.

⁷ Više o tome u članku: Tony Kinder, *Vote early, vote often? Tele-democracy in European cities*, *Public Administration*, Blackwell Publishing, Vol. 80; No. 3/2002., str. 557-582.

vremena i prostora zajednički stvaraju uvjete za izbijanje kaosa".⁸ Sukladno tom kopernikanskom obratu, mijenjaju se i naš jezik i naš govor. Globalizacijskoj jednodimenzionalnoj slici svijeta postaju sve bliži, gotovo kolokvijalni izrazi poput biotehnologije, održivog razvoja, ekoloških tema, eutanazija, genoma, genetskog inženjeringa, kloniranja, ukratko, pitanja bioetike i u konačnici čovjekove egzistencije u tom novom prostoru.

3. Postavlja se sada novo pitanje: Gdje je u svemu tome čovjek, posebice kršćanin i kako se on snalazi u novom sekulariziranom svijetu, gdje su tradicionalne vrednote pa i one kršćanske, postale gotovo izgubljene?

Svjesna novih okolnosti, ni Crkva ne prilazi globalizaciji isključivo negativno. Tako primjerice papa Ivan Pavao Drugi smatra da je bitno obilježje civilizacije ljubavi apsolutno prvenstvo dostojanstva ljudske osobe, koje je kako smo vidjeli ozbiljno ugroženo globalizacijskim kretanjama. Protiv eksplozije negativnih učinaka globalizacije valja se boriti stvaranjem nove kulture solidarnosti, koja se zauzima za siromašne i marginalizirane skupine u društvu (Manhattan primjerice ima više priključaka na Internet nego čitava Afrika). Istinska globalizacija mora korespondirati s načelima etike i socijalne pravde. Kršćani i Katolička crkva ne mogu biti ravnodušni na negativne pojave koje prate globalizaciju i internetizaciju – poglavito produbljivanje socijalnog jaza. Samo čitav, realizirani čovjek može biti kriterij gospodarstvenoga i političkog sustava.

U vremenu ozbiljne krize tradicionalnih vrijednosti pa i onih kršćansko-katoličkih kao što su ljubav, mir, nada, pravda, solidarnost, kršćani imaju zadaću boriti se makar to često izgledalo i donkihотовski za egzistenciju temeljnih tradicijskih načela i Božjih zapovijedi.

⁸ Thu Dan Neuyen - Jon Alexander, *Dolazak kiberprostoravremena i kraj političkog poretka*, str. 147-184, u knjizi *Kultura Interneta* (ur. Rob Shields), Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2001.

Uz iznimno jak globalizacijski pokret javlja se i snažan antiglobalizacijski sentiment i potreba uspostavljanja tzv. "svjetskog civilnog društva". Baš unutar institucija civilnoga društva vidimo šansu i priliku konkretnog angažmana istinskog kršćanina. Bolesni, nezaposleni, hendikepirani, deprivirani na bilo koji način, traže ljubav, traže pruženu ruku, traže solidarnost. Humanitarne i karitativne udruge mogu zato postati, dapače, to već i jesu, ali u još većoj mjeri, mjesto snažnijeg angažmana kršćana u njihovu svakodnevnom životu. Svatko tko se uistinu osjeća kršćaninom trebao bi poput majke Terezije svjedočiti svoje kršćanstvo. U svijetu koji je istodobno prožet i snažnim "sukobom civilizacija" (Huntington) kršćanska misao svojom zauzetošću za svako ljudsko biće i svojim univerzalnim mirotvorstvom ima svoju aktualnost.

Naposljetku, ali ne i najmanje važno, kršćanska nada i kršćanska soteriologija koja je također univerzalne naravi, mogu biti značajan "lijek" u vrijeme kada se čini da je "izvorni" čovjek posve izgubljen u novom ambijentu. No, kao i druga dosadašnja tehnološka sredstva i izumi, držimo da ni Internet ne može potisnuti ideju Boga, kao stvoritelja i Spasitelja svega što jest.

Obitelj i ideja zajednice naspram krajnjeg individualizma također su značajan potencijal kršćanstva i u okviru novonastalih prilika. I Noam Chomsky smatra da "s obzirom na način na koji trenutačno djeluje, globalni kapitalizam je više usredotočen na želje povlaštenih pojedinaca nego na dobrobit zajednice u cjelini".⁹

Složili bismo se na kraju s mišlju fra Špira Marasovića koji je ustvrdio da kao što kršćanin, pa tako i Hrvat kršćanin-katolik ima što ponuditi Zapadu, tako i on od Zapada može baštiniti neke tradicijske vrednote kao što su: odnos između države i društva, odnos između građanina i države, građanska prava i sigurnost njihovih ostvarivanja. Zapad u tome nudi

⁹ Jeremy Fox, *Chomsky i globalizacija*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001., str. 32.

i svoje visoke standarde vladavine prava i zakona za razliku od vladavine mafije i korupcionaštva.¹⁰ Usprkos našim čestim hrvatskim razočaranjima u licemjerje suvremenog Zapada činjenica je da Hrvatska u konačnici nema drugog izbora osim prihvaćanja pozitivnih tradicijskih, ali i tehnologijskih strujanja koja nam dolaze s tog istog Zapada.

The processes of globalisation and the crisis of classical patterns

Summary

In the text the author analyses the position of Christians under the conditions of contemporary world relations, particularly of politically-economical relations. Globalisation and internetisation bring new look to contemporary world, in which the Christian, who draws on traditional values, does not always feel “at home”. The advent of the virtual world of Internet puts the Christian to numerous trials, but in spite of everything Christianity is not necessarily negatively oriented toward all technological innovations brought with the global development. In such a situation, which is often ambivalent, Christian man offers, as an alternative to “technological dictatorship”, love, peace, justice, solidarity and, in the end, hope and Christian God.

¹⁰ Špiro Marasović, *Postoji li kršćanski Zapad i što on nudi tranzicijskim zemljama?*, Crkva u svijetu 33 (1998), str. 326-342.